

DEMOKRATIJA I LJUDSKA PRAVA

RODNA RAVNOPRAVNOST U USTAVNOM RAZVOJU SRBIJE

Marijana Pajvančić
Avgust 2021

Pogled unazad na razvoj ustavnosti u Srbiji govori nam o tome kako su se ustavi Srbije menjali i omogućuje nam da u kontekstu društvenih prilika u konkretnom vremenu pratimo promene koje su se dešavale u ustavima Srbije.

Studija „Rodna ravnopravnost u Ustavima Srbije“ je svojevrsno svedočanstvo o dugom i trnovitom putu kojim se išlo dugi niz godina u toku procesa konstitucionalizacije rodne ravnopravnosti postupno osvajanja slobode za sve građane i građanke Srbije.

Značaj konstitucionalizacije rodne ravnopravnosti vezan je i za ustav kao najviši pravni akt koji postavlja temeljne principe na kojima počivaju političke zajednice i moderne ustavne države – slobodu građana i građanki i ograničenu vlast.

DEMOKRATIJA I LJUDSKA PRAVA

RODNA RAVNOPRAVNOST U USTAVNOM RAZVOJU SRBIJE

***Žena se rađa slobodna i ostaje jednaka muškarcu u pravima (čl. 1)
Društvo u kojem nije zagarantovano ostvarivanje prava i u
kojem ne postoji podjela vlasti, nema ni važeći Ustav. Ustav nije
punovažan ako većina individua koje predstavljaju naciju
nisu sudelovale u njegovom stvaranju (čl. 16)***

• Deklaracija prava građanki •
*Olimpija de Guž (1775 – 1793), Francuska novinarka, književnica,
osnivačica i aktivistkinja ženskih političkih kružoka između 1789. i 1793.*

Sadržaj

1.	UVOD	2
	Osvrt na opšte karakteristike i tok procesa konstitucionalizacije rodne ravnopravnosti	3
2.	RODNA RAVNOPRAVNOST U KONTEKSTU LIBERALNOG KONSTITUCIONALNOG OKVIRA	4
2.1	Ustav Knjaževstva Srbije iz 1835. godine	4
2.2	Ustav za Knjaževstvo Srbije iz 1869. godine	5
2.3	Ustav Kraljevine Srbije iz 1888. godine	5
2.4	Ustav Kraljevine Srbije iz 1901. godine	6
2.5	Ustav Kraljevine Srbije iz 1903. godine	7
3.	RODNA RAVNOPRAVNOST U KONTEKSTU PRINCIPA SOCIJALNE PRAVDE	8
3.1	Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca iz 1921. godine	8
3.2	Ustav Kraljevine Jugoslavije 1931. godine	9
4.	RAVNOPRAVNOST POLOVA (ZABRANA DISKRIMINACIJE), POLITIČKA I SOCIJALNO EKONOMSKA PRAVA ŽENA U AMBIJENTU SOCIJALISTIČKE USTAVNOSTI	11
4.1	Ustav Narodne Republike Srbije iz 1947. godine	11
4.2	Ustav Socijalističke Republike Srbije iz 1963. godine	12
4.3	Ustav Socijalističke Republike Srbije iz 1974. godine	12
5.	RODNA RAVNOPRAVNOST U USTAVNOSTI SRBIJE U PERIODU SOCIJALNE I USTAVNE TRANZICIJE, MEĐUNARODNI STANDARDI RODNE RAVNOPRAVNOSTI, POLITIKA JEDNAKIH MOGUĆNOSTI, POSEBNE MERE	13
5.1	Ustav Republike Srbije iz 1990. godine	13
5.2	Ustav Srbije iz 2006. godine	13

1 UVOD

RODNA RAVNOPRAVNOST U USTAVNOM RAZVOJU SRBIJE¹

Predmet analize koja je pred čitaocima je sagledavanje evolucije u konstitucionalizaciji rodne ravnopravnosti u Srbiji u protekla gotovo dva veka. U središtu pažnje su ustavne odredbe o ravnopravnosti polova/rodnoj ravnopravnosti, njihova operacionalizacija u konkretnim ustavnim rešenjima tokom ustavnog razvoja Srbije, posebno u kontekstu ustavnih garancija ljudskih i građanskih prava.

Zašto je baš konstitucionalizacija rodne ravnopravnosti i praćenje evolucije integrisanja rodne ravnopravnosti u toku razvoja ustavnog sistema Srbije važno pitanje koje zaslužuje pažnju i izaziva interesovanje? Nekoliko razloga su podsticaji da se ova tematika analizira, a ustavna rešenja predstavljaju interesovanje ali i široj javnosti.

Prvi i najvažniji razlog da se predstavi proces konstitucionalizacije rodne ravnopravnosti je značaj samog ustava. Ustav je svojevrsni društveni ugovor između građana i građanki s jedne strane i vlasti s druge strane, o temeljnim principima na kojima počiva zajednica, statusu i pravima građanki i građana koji je čine i granicama u kojima vlast deluje, a koje su podjednako spremne da prihvate i poštuju i vlast kao i građane i građanke. Upravo na to se oslanja ekskluzivno mesto koje Ustav kao najviši pravni akt zauzima u pravnom poretku, što ustavnim garancijama rodne ravnopravnosti obezbeđuje poseban značaj.

Drugi podsticaj je okolnost da u našoj konstitucionalnoj teoriji ovo pitanje nije bilo predmet sistematskih istraživanja niti je pravo na ravnopravnost žena i muškaraca ustavni okvir koji referiše na set posebno značajnih ljudskih prava koja su relevantna i neposredno se vezuju za rodnu ravnopravnost, niti je privlačilo interesovanje konstitucionalista.

Treći podsticaj su rešenja u aktuelnom Ustavu Republike Srbije, u kome se, po prvi put u ustavnom razvitku Srbije, pravi značajan korak unapred u ovoj oblasti, jer ovaj Ustav u osnovnim načelima na kojima počiva Srbija kao ustavna država i politička zajednica, pored ostalog eksplicitno garantuje ravnopravnost žena i muškaraca i obavezuje državu da vodi politiku jednakih mogućnosti, i u tom pogledu izdvaja se kao primer dobre prakse u savremenoj ustavnosti.²

1 Referat na naučnom skupu *Dva veka ustavnosti u Srbiji* održanom u Srpskoj akademiji nauka i umetnosti 11. i 12. 03. 2010. godine.

2 Ovu odredbu nalazimo još samo u Ustavu Crne Gore koji u članu 18, svrstanom u uvodne odredbe o ljudskim pravima, propisuje da „država jemči ravnopravnost žena i muškaraca i razvija politiku jednakih mogućnosti. Službeni list CG, 1/2007 i 38/2013.

Četvrti razlog je sasvim lične prirode jer su rodna ravnopravnost, posebno ustavne garancije prava na ravnopravnost polova, instrumenti primene ovih prava kao i mogućnosti njihovog efektivnog korišćenja u svakodnevnom životu žena i muškaraca bili dugi niz godina predmet posebnog interesovanja autorke ove analize kao konstitucionalistkinje³ i aktivistkinje u oblasti rodne ravnopravnosti.

Ovo štivo u kome je informativno predstavljen proces konstitucionalizacije rodne ravnopravnosti u ustavnom razvoju Srbije oslanja se na Ustave i analizu ustavnih odredbi kojima se izričito regulišu prava vezana za ženska ljudska prava i status žena u ustavnom sistemu. Nesumnjivo je da pristup koji bi pored Ustava uključio i zakone i druge propise u kojima se sadržaj, često načelnih ustavnih odredbi bliže reguliše, pružio celovitiji uvid u stvarni sadržaj i obim ženskih ljudskih prava i potpunije odgovorio na pitanje kakav je bio stvarni status žena u političkoj zajednici i kako su se odvijale promene u oblasti rodne ravnopravnosti tokom gotovo dva protekla veka. To samo govori da bi bilo korisno nastaviti istraživanja u ovoj oblasti.

Kao pokazatelji koji govore o ustavnim garancijama ravnopravnosti žena i muškaraca, pored opšteg ustavnopravnog okvira koji na nivou načela definiše ustavni kontekst (liberalna ustavnost, liberalno demokratska ustavnost i princip socijalne pravde), unutar koga se garantuju prava vezana za rodnu ravnopravnost, izdvojeni su ljudska prava i položaj žena u sistemu organizacije vlasti. Posebno se analiziraju tri grupe ovih prava. To su:

– Osnovna lična prava, posebno načelne garancije prava na ravnopravnost žena i muškaraca i zabrana diskriminacije na osnovu pola, lična sloboda i prava vezana za pravično suđenje.

3 Videti, Pajvančić, M., *Pravni okvir ravnopravnosti polova*, Novi Sad, 2008, str. 123; *Ustavni okvir ravnopravnosti polova*, Pravni fakultet, Novi Sad, 2010; *Constitutional Warranties for Gender Equality – Case Studies of Serbia and Montenegro*, Zbornik *Women in Politics: stock-taking in South Eastern Europe*, Budapest, Ljubljana, Tallinn, 2007, str. 31-41; *The New Constitution of Serbia and Gender Equality*, *Globalizacija.com: journal for political theory and research on globalization, development and gender issues*, 2005, No. 1, str. 181-197; *The Constitution and Gender Equality*, Zbornik *The Constitution and Gender Equality*, Podgorica, 2007, str. 25-56; *Ustavne institucije ravnopravnosti polova – normativni okvir i praksa u zemljama regiona*, Pravni život, br. 14, 2009, str. 777-789; *Ravnopravnost polova – politički i ideološki kontekst*, Zbornik, *Ideologija i političke stranke u Srbiji*, Beograd, 2007, str. 283-299; *Žene u političkim strankama*, Zbornik *Političke stranke u Srbiji: struktura i funkcionisanje*, Beograd, 2005, str. 75-93.

- Politička prava, među kojima posebno biračko pravo.
- Socijalna prava, posebno pravo na rad, pravo na obrazovanje i pravo na zaštitu zdravlja kao i posebne garancije za određenu populaciju.

1. OSVRT NA OPŠTE KARAKTERISTIKE I TOK PROCESA KONSTITUCIONALIZACIJE RODNE RAVNOPRAVNOSTI

Evolucija ustavnih garancija ravnopravnosti polova započinje u okvirima liberalnog konstitucionalizma koji odlikuje evropsku ustavnost XIX veka pa i ustavni razvitak Srbije. Ustavni koncept ljudskih prava u to vreme počiva na načelu vladavine prava i odlikuje ga garantovanje osnovnih ljudskih prava, posebno prava koja štite fizički integritet ličnosti, a potom i prava koja štite duhovni integritet.

Pravac u kome se potom odvija konstitucionalizacija rodne ravnopravnosti trasira princip socijalne pravde kao temeljni ustavni princip koji, uz princip vladavine prava obeležava liberalno-demokratsku ustavnost s početka XX veka. Ustavnost u Srbiji je i u tom razdoblju deo evropske ustavne tradicije u konceptualnom smislu kao i u pogledu konkretnih jemstava socijalnih prava, minimuma socijalne sigurnosti i posebne zaštite koja uključuje i žene.

Pomak u ustavnim garancijama rodne ravnopravnosti u drugoj polovini XX veka rezultat je uticaja ustavnosti socijalističkih zemalja kojoj u tom vremenu pripada i Srbija. Najznačajnije karakteristike konstitucionalizacije ravnopravnosti žena i muškaraca koja obeležava ovo vreme su: opšta ustavna zabrana diskriminacije, jemstva političkih prava žena, posebno ustavno garantovanje aktivnog i pasivnog biračkog prava žena, kao i kvalitativno proširivanje sadržaja i obima socijalnih prava i socijalne zaštite u skladu s principom socijalne pravde.

Pokušaj da se iznađu minimalne zajedničke ili opšte karakteristike koje odlikuju konstitucionalizaciju rodne ravnopravnosti u ustavima zemalja tranzicije s kraja XX i početka XXI veka nailazi na teškoće, jer se u komparativnoj ustavnosti beleže različite tendencije. Na jednoj strani je vidljiva restrikcija kvaliteta, obima i sadržaja ustavnih garancija koje se odnose na socijalno-ekonomska prava naročito u ustavnosti s kraja XX veka. Na drugoj strani proširuje se sadržaj ustavnih garancija koje se odnose na ravnopravnost građana s obzirom na njihova lična svojstva i socijalni status, koja uključuju ustavnu zabranu direktne i indirektno diskriminacije po bilo kom ličnom svojstvu uključujući i pol kao i ustavom propisanu obavezu države da vodi politiku jednakih mogućnosti u kontekstu principa socijalne pravde i da propisuje i preduzima posebne mere kako bi se otklonile neravnopravnosti (posebno faktičke neravnopravnosti) između žena i muškaraca.

Ako bi se ukratko sumirale najvažnije i specifične odlike ustavnih garancija ravnopravnosti polova u ustavnom razvoju Srbije to bi se moglo učiniti po etapama ustavnog razvoja koje odlikuju neke zajedničke karakteristike:

Prvi korak ustavnog razvoja u konstitucionalizaciji rodne ravnopravnosti karakteriše garantovanje osnovnih ljudskih prava u prvom redu lične slobode i nekih od političkih sloboda u kontekstu principa vladavine prava i liberalnog konstitucionalnog okvira kao i regulisanje statusa žena u odredbama o nasleđivanju prestola.

Drugu etapu u razvoju konstitucionalizacije rodne ravnopravnosti odlikuje garantovanje ne samo osnovnih ljudskih prava, pre svega lične slobode i njene zaštite, već i socijalno-ekonomskih prava koja obezbeđuju minimum socijalne sigurnosti u ustavnosti koja počiva i na principu socijalne pravde kao i regulisanje statusa žena u odredbama o nasleđivanju prestola.

Treću fazu razvoja karakteriše konstitucionalizacija ravnopravnosti polova i zabrane diskriminacije, garantovanje osnovnih političkih prava (posebno opšte i jednako biračko pravo) i širenje sadržaja i obima socijalnih prava u ambijentu socijalističke ustavnosti.

Četvrto razdoblje ustavnog razvoja Srbije je period socijalne, ali i ustavne tranzicije koju odlikuju protivrečne tendencije koje se neposredno reflektuju i na konstitucionalizaciju rodne ravnopravnosti. Ove protivrečne procese karakteriše restrikcija posebno socijalno-ekonomskih prava, s jedne strane, kao i princip socijalne pravde i socijalno odgovorna država koja vodi politiku jednakih mogućnosti i preduzima posebne mere usmerene na otklanjanje rodno zasnovane diskriminacije i postizanja rodne ravnopravnosti, s druge strane.

2. RODNA RAVNOPRAVNOST U KONTEKSTU LIBERALNOG KONSTITUCIONALNOG OKVIRA

2.1 USTAV KNJAŽEVSTVA SERBIJE IZ 1835. GODINE

2.1.1 Rodni aspekti ljudskih prava

Prvi ustavni dokument, Ustav Knjaževstva Srbije iz 1835. godine⁴ (Sretenjski Ustav) garantuje pre svega neka od osnovnih ličnih prava.⁵ U kontekstu liberalne ustavnosti garancije ljudskih prava u Ustavu Knjaževstva Srbije kreću se u okvirima komparativne ustavnosti toga vremena.

Korice Ustava Knjaževstva Srbije iz 1835. godine
(Sretenjskog Ustava)

Ustav garantuje ličnu slobodu kao jednu od tekovina moderne ustavnosti čiju osnovnu vrednost postavlja Deklaracija prava građana usvojena u Francuskoj davne 1789. godine, i set prava koja štite ličnu slobodu i koja se garantuju svakome, odnosno građaninu ili se koristi sintagma „svaki Srbin“, što samo posredno govori da su ova prava garantovana i ženama. Kao primer izdvajamo prava koja štite ličnu slobodu kao najznačajniju slobodu i jednu od osnovnih vrednosti moderne političke zajednice. Među ovim pravima su na primer: pravo na zakonito lišenje slobode, vremensko ograničenje lišenja slobode na najduže tri dana, obaveza vlasti da lice lišeno slobode obavesti o optužbi koja mu se stavlja na teret, obaveza da se lice lišeno slobode sasluša, pravo na zakonito suđenje od strane nadležnog suda, zabrana ponovnog suđenja u istoj stvari, i dr.

Veoma važna ustavna garancija odnosi se na subjekte kojima Ustav garantuje pravo na državljanstvo. To pravo se garantuje „svakom detetu“ i „svakome komu je deset godina prošlo od kako se u Srbiji nalazi“.⁶

U prilog zaključku da se sva prava koja Ustav garantuje ne odnose podjednako i na muškarce i na žene ilustruju: posebno pravo na zaštitu imovine, obaveza odazivanja vojnom pozivu i učestvovanje u odbrani zemlje, pristup javnim službama i postavljenja na položaje u administraciji.⁷

Pravo na ravnopravnost nije garantovano iako je ovo pravo, pored lične slobode jedna od osnovnih tekovina moderne ustavnosti ispisana u Deklaraciji o pravima građana usvojenoj u Francuskoj 1789. godine. U vreme kada je Ustav donet, slične odredbe ne postoje ni u komparativnoj ustavnosti, pa i ovaj Ustav u tom pogledu nosi odlike tadašnje ustavnosti.

2.1.2 Status žena u sistemu organizacije vlasti

U sistemu organizacije vlasti, koji je dominantan sadržaj ovog Ustava, žene se eksplicitno pominju u odredbama koje regulišu položaj i nadležnosti Knjaza, privilegije koje Knjaz uživa kao i odredbama koje se odnose na nasleđivanje.⁸

4 Dostupno [https://projuris.org/RETROLEX/Ustav%20Knezevine%20Srbije_Sretenjski%20ustav%20\(1835\).pdf](https://projuris.org/RETROLEX/Ustav%20Knezevine%20Srbije_Sretenjski%20ustav%20(1835).pdf) pristupljeno 16. 06. 2021.

5 Glava XI Opštenarodna prava Srbina (članovi 112, 113, 114, 115).

6 Član 108, Ustava Knjaževstva Srbije.

7 Članovi 110, 119, 123 Ustava Knjaževstva Srbije.

8 Glava V Ustava Knjaževstva Srbije.

Činjenica da se žene eksplicitno pominju u odredbama koje regulišu vlast i političku moć nije odraz njihove političke moći, već upravo obrnuto. U odredbama koje se odnose na organizaciju vlasti jasno se prepoznaje neravnopravnost žena i muškaraca, a položaj žena u ovoj oblasti prati rodne stereotipe. Ilustrativni primeri su: pravo Knjaza da upravlja svojim domom i odlučuje o „ženidbi svojoj i sinova svoji i udadbi kćeri svojoj“⁹, kao i redosled nasleđivanja¹⁰ u kome prioritet pripada najstarijem direktnom muškom potomku, potom ako takvog potomka nema pripada Knjaževom bratu i njegovim muškim potomcima, a tek ukoliko ni tih potomaka više nema nasledstvo prelazi na „mušku vrstu kćeri Knjaževske i opet s najstarijeg člana ženske vrste na najstarijega sina“.¹¹ Žene Knjaza i njegovih sinova, snahe i kćeri nosile su titule „Svijetli Gospođa“ koje propisuje Ustav¹² koje se takođe stiču odgovarajućom rodbinskom vezom sa Knjazom i njegovim sinovima.

2.2 USTAV ZA KNJAŽEVSTVO SRBIJE IZ 1869. GODINE

2.2.1 Rodni aspekti ljudskih prava

Ustav za Knjaževstvo Srbije iz 1869. godine¹³ (Namesnički Ustav) proširuje u izvesnom smislu sadržaj ustavnih jemstava lične slobode. Pored već pomenutih prava koja štite ličnu slobodu Ustav eksplicitno garantuje i: jednakost svih pred zakonom¹⁴, pravo na odbranu¹⁵ kao i pravo svakog građanina na obraćanje organima državne vlasti.¹⁶ Najveći broj individualnih prava garantuje se „svakom Srbinu“, ali bi se pretpostavka da sva ta prava pripadaju i „svakoj Srpkinjii“ morala potkrepiti i dodatnom argumentacijom koja se ne oslanja samo na ustavnu normu, kako bi se pouzdanije moglo zaključiti ko su u praksi bili subjekti ovih prava u konkretnim društvenim okolnostima.

2.2.2 Status žena u sistemu organizacije vlasti

Namesnički Ustav u osnovi sledi obrazac nasleđivanja Knjaževske pozicije¹⁷ koja pripada muškom potomstvu po redu prvorođenja u pravnoj liniji, ali dodaje još jedan uslov koji precizira ali i redukuje krug potencijalnih naslednika Knjaza samo na potomstvo iz zakonitog braka. Zadržan je princip da

nasledstvo prelazi na muške potomke Knjaževih kćeri, ali se i u ovom slučaju sadržaj osnovnog principa restriktivnije reguliše i dopušta odstupanje od ovog principa jer se „narodu srpskom“ prepušta da među ovim potomcima izabere najdoslojniji za naslednog Knjaza. Svojevrсна dopuna pravila o nasleđivanju je i regulisanje situacije u kojoj je knjeginja trudna u vreme smrti Knjaza. U tom slučaju sačekace se vreme porođaja, a do tog momenta knjaževsku vlast obavlja Ministarski savet koji tokom svog mandata obaveštava narod o knjeginjinom stanju, što govori da je ona sve vreme pod nekom vrstom opservacije i tutorstva i kada se radi o toku njene trudnoće.

Pored toga, ovaj Ustav reguliše i upravljanje Knjaževinom za vreme dok je Knjaz maloletan. Tu nadležnost privremeno poverava Ministarskom savetu¹⁸, a brigu o vaspitanju maloletog Knjaza kao i o njegovom imanju poverava trojici tutora koje bira Namesništvo a koji te poslove obavljaju u dogovoru s Državnim savetom, dok je majci maloletnog Knjaza („Knjeginji materi“) poverena samo savetodavna uloga u tome.¹⁹ I u ovom Ustavu zadržano je rešenje da je saglasnost Knjaza, uslov za stupanje u brak ali se to odnosi samo na naslednika prestola i svu mušku decu, dok se Knjaževke kćeri više ne pominju²⁰, kao što je to bio slučaj u Ustavu iz 1835. godine.

2.3. USTAV KRALJEVINE SRBIJE IZ 1888. GODINE

2.3.1 Rodni aspekti ljudskih prava

Ustav Kraljevine Srbije iz 1888. godine²¹ (radikalni Ustav) izričito garantuje ličnu slobodu kao individualno pravo.²² Pored posebnih prava koja štite ličnu slobodu koja su bila garantovana i u dotadašnjem ustavnom razvitku, ovaj Ustav proširuje sadržaj i obim ove grupe ličnih prava, kao i sadržaj i kvalitet do tada garantovanih prava, posebno jednakost pred zakonom²³ i prava na zaštitu fizičkog i psihičkog integriteta ličnosti.

Prava vezana za zaštitu fizičkog integriteta ličnosti odnose se na regulisanje uslova pod kojima je dopušteno lišenje slobode, postupanje prilikom hapšenja i prava koja Ustav garantuje svakome u trenutku lišenja slobode²⁴, a koja uključuju: obavezu da se licu koje se pritvara, u pismenoj formi predoče razlozi zbog kojih je lišen slobode u aktu izdatom od strane istražnog sudije uz mogućnost odstupanja od ove procedure pod uslovima koje propisuje Ustav, pravo na žalbu protiv rešenja o pritvoru, vremensko ograničenje trajanja pritvora određenog od strane istražnog sudije, sankcionisanje organa vlasti za nezakonito lišenje slobode, princip legaliteta dela i

9 Član 21 Ustava Knjaževstva Srbije.

10 Članovi 23, 24 i 27 Ustava Knjaževstva Srbije.

11 Članovi 25, 27 i 28 Ustava Knjaževstva Srbije.

12 Član 32 Ustava Knjaževstva Srbije.

13 Namesnički Ustav, dostupno na: <http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/Namesnicki-ustav-iz-1869.pdf> pristup 26. 06 2021. Il deo O pravima i dužnostima građana uopšte.

14 Član 23 Ustava za Knjaževstvo Srbije iz 1869. godine.

15 „Niko ne može biti suđen dok ne bude saslušan, ili zakonitim načinom pozvan da se brani“ (član 26 Ustava za Knjaževstvo Srbije iz 1869. godine).

16 „Svaki ima pravo da se obrati molbom nadležnoj vlasti, i to u svoje ime; a u ime drugoga i kao celina to mogu činiti samo nadležatelstva i pravna lica (korporacije), i to ova poslednja o predmetima za koje su nadležni“ (član 34 Ustava za Knjaževstvo Srbije iz 1869. godine).

17 Član 10 Ustava za Knjaževstvo Srbije iz 1869. godine.

18 Član 12 Ustava za Knjaževstvo Srbije iz 1869. godine.

19 Član 20 Ustava za Knjaževstvo Srbije iz 1869. godine.

20 Član 20 Ustava za Knjaževstvo Srbije iz 1869. godine.

21 Dostupno na <http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/Radikalni-ustav-iz-1888.pdf> pristup 29. 07 2021.

22 Član 9, stav 1 Ustava Kraljevine Srbije iz 1888. godine.

23 Član 7 Ustava Kraljevine Srbije iz 1888. godine.

24 Član 9 Ustava Kraljevine Srbije iz 1888. godine.

sankcije, pravo lica protiv koga se postupak vodi da bude saslušan kao i pravo na odbranu, pravo na suđenje pred nadležnim sudom. Prava vezana koja štite psihički integritet ličnosti obuhvataju: slobodu savesti²⁵, slobodu misli i slobodu javnog iznošenja mišljenja²⁶, slobodu nastave uz garantovane obaveznog i besplatnog osnovnog školovanja.²⁷

Po prvi put u ustavnom razvoju Srbije izričito se garantuju prava na privatnost, koja uključuju pravo na nepovredivost stana²⁸ i pravo na tajnost pisama i drugih vidova komunikacije²⁹ i regulišu se slučajevi u kojima je dopušteno odstupanje od ovih ustavnih garancija kao i postupanje državnih organa u takvim slučajevima.

Proširen je i set osnovnih političkih prava, kao što su: pravo na okupljanje³⁰, pravo udruživanja³¹, pravo na obraćanje organima državne vlasti³², pravo na žalbu protiv nezakonitih postupaka vlasti³³, pravo na podnošenje tužbe sudu protiv državnih činovnika ako su u svom radu povredili prava podnosioca tužbe³⁴, pravo na istupanje iz državljanstva.³⁵

Za veći broj osnovnih ličnih prava koristi se rodno neutralna terminologija (svako, niko³⁶, lice³⁷ i sl.) što bi moglo uputiti na zaključak da su ova prava u podjednakoj meri mogli da uživaju i žene i muškarci. Ova pretpostvka zahtevala bi da bude potkrepljena i podacima iz drugih izvora, što ukazuje na to da bi istraživanja trebalo nastaviti i osloncem na druge izvore. Kada su pak u pitanju osnovna politička prava³⁸ kao subjekti tih prava navode se „Srpski građani“ i ne koristi se rodno neutralna terminologija.

2.3.2 Status žena u sistemu organizacije vlasti

Kraljevo dopuštenje kao uslov za stupanje u brak „naslednika Prestola kao i članova Kraljevskog Doma“ zadržano je i u ovom Ustavu.³⁹ U pogledu nasleđivanja prestola ustavna rešenja su izmenjena u odnosu na ranije ustave.⁴⁰ Zadržan je princip nasleđivanja po redu prvorođenja u pravoj ili pobočnoj liniji ali samo za muške potomke i isključena je bilo koja mogućnost nasleđivanja prestola za muške potomke kraljevih kćeri. U slučaju da je naslednik prestola maloletan upravljanje Kraljevinom preuzima Namesništvo, ali se kraljici majci

uskraćuje čak i njena samo savetodavna uloga kada je u pitanju vaspitanje kao i upravljanje imovinom maloletnog naslednika prestola, koju su raniji ustavi priznavali.

Jedina odredba u kojoj se žene eksplicitno pominju odnosi se na situaciju u kojoj bi Kraljica u vreme smrti Kralja bila trudna i ovom odredbom reguliše se da do njenog porođaja kraljevu vlast vrše privremeni namesnici.⁴¹

2.4 USTAV KRALJEVINE SRBIJE IZ 1901. GODINE

2.4.1 Rodni aspekti ljudskih prava

Ustav Kraljevine Srbije iz 1901. godine (aprilski Ustav)⁴² preuzima garancije osnovnih individualnih ljudskih prava koja se odnose na ličnu slobodu i zaštitu fizičkog i duhovnog integriteta ličnosti, kao i politička prava⁴³ koja su garantovana i u prethodnim ustavima.

Korice Ustava Kraljevine Srbije iz 1901. godine (aprilski Ustav)

25 Član 18, stav 1 Ustava Kraljevine Srbije iz 1888. godine.

26 Član 22, stav 1 Ustava Kraljevine Srbije iz 1888. godine.

27 Član 21 Ustava Kraljevine Srbije iz 1888. godine.

28 Član 12 Ustava Kraljevine Srbije iz 1888. godine.

29 Član 23, stav 1 Ustava Kraljevine Srbije iz 1888. godine.

30 Član 24 Ustava Kraljevine Srbije iz 1888. godine.

31 Član 25 Ustava Kraljevine Srbije iz 1888. godine.

32 Član 26 Ustava Kraljevine Srbije iz 1888. godine.

33 Član 27 Ustava Kraljevine Srbije iz 1888. godine.

34 Član 28 Ustava Kraljevine Srbije iz 1888. godine.

35 Član 29 Ustava Kraljevine Srbije iz 1888. godine.

36 Na primer, članovi 9, 10, 11 Ustava Kraljevine Srbije iz 1888. godine.

37 Na primer, članovi 9 i 15 Ustava Kraljevine Srbije iz 1888. godine.

38 Članovi 24 do 30 Ustava Kraljevine Srbije iz 1888. godine.

39 Član 44 Ustava Kraljevine Srbije iz 1888. godine.

40 Članovi 61 do 73 Ustava Kraljevine Srbije iz 1888. godine.

41 Član 73 Ustava Kraljevine Srbije iz 1888. godine.

42 Dostupno na: <http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/Oktroisani-ustav-iz-1901.pdf> pristupljeno 3. 8. 2021.

43 Deo III – Ustavna prava srpskih građana, Ustava Kraljevine Srbije iz 1901. godine.

2.4.2 Status žena u sistemu organizacije vlasti

Odredbe u kojima se eksplicitno pominju žene i u ovom Ustavu vezane su za nasleđivanje prestola. Osnovni princip nasleđivanja krune je muško potomstvo iz zakonitog braka po redu prvorodenja u pravoj, a potom pobočnoj liniji. Ovaj Ustav vraća rešenje prema kome, ukoliko nema muških potomaka ni u pravnoj ni u pobočnoj liniji, presto nasleđuju muški potomci kraljevog neposrednog ženskog potomka iz zakonitog braka.⁴⁴ Pored toga, u slučaju kada je prestolonaslednik maloletan kraljevsku vlast vrši namesništvo, a po prvi put Ustav izričito propisuje da udova Kraljica ima svojstvo Kraljevog namesnika i ulazi u sastav namesništva.⁴⁵ Ustav takođe reguliše situaciju u kojoj je „Kraljica u vreme Kraljeve smrti u blagoslovenom stanju“ u kom slučaju kraljevu vlast, do njenog porođaja obavlja privremeno namesništvo.⁴⁶

2.5 USTAV KRALJEVINE SRBIJE IZ 1903. GODINE

U pogledu jemstava sloboda i prava građana, pa i prava na ravnopravnost polova Ustav za Kraljevinu Srbiju iz 1903. godine (oktroisani Ustav vraća na snagu Ustav iz 1888. godine) ne donosi novine, već preuzima i u istovetnom obliku garantuje najveći broj prava koja su već bila garantovana Ustavom iz 1888. godine⁴⁷, kao i ustavna rešenja vezana za nasleđivanje prestola.

44 Član 6 stav 3 Ustava Kraljevine Srbije iz 1901. godine.

45 Član 21 stav 1 Ustava Kraljevine Srbije iz 1901. godine.

46 Član 23 Ustava Kraljevine Srbije iz 1901. godine.

47 Deo II – Ustavna prava srpskih građana, Ustava Kraljevine Srbije iz 1903. godine.

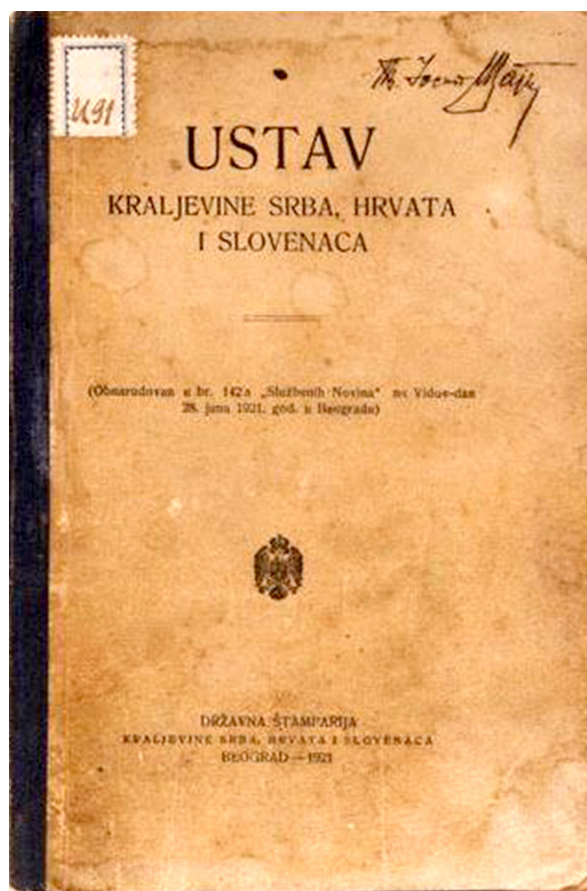
3 RODNA RAVNOPRAVNOST U KONTEKSTU PRINCIPA SOCIJALNE PRAVDE

3.1 USTAV KRALJEVINE SRBA, HRVATA I SLOVENACA IZ 1921. GODINE

3.1.1 Rodni aspekti ljudskih prava – socijalna sigurnost i socijalna prava

Prvi Ustav novoformirane države južnih slovena – Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca – *Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca iz 1921. godine*⁴⁸ donosi važne novine u oblasti ljudskih prava i sloboda. Pored osnovnih ličnih prava posebno prava na ličnu slobodu, prava na zaštitu fizičkog i psihičkog integriteta ličnosti, prava koja štite privatnost, jednakost pred zakonom, pravo na pravično suđenje, zaštita državljana kao i druge garancije koje štite ličnu slobodu⁴⁹, u ovom Ustavu po prvi put u razvoju ustavnosti u Srbiji postoji i odredba o pravu glasa žena, kao jednom od osnovnih političkih prava. Ustav izričito ne garantuje pravo glasa žena, ali upućuje na zakon koji će „rešiti o ženskom pravu glasa”⁵⁰. Uprkos tome što zakon koji je trebalo da reguliše ovo pitanje nikada nije donet, ova odredba Ustava je veoma značajna. Ona svedoči o tome da je u ustavnosti toga vremena sagledan, spoznat i priznat problem isključenosti žena iz biračkog prava⁵¹ kao osnovnog političkog prava građana, a da opšti karakter biračkog prava nalaže da to pravo bude dostupno i ženama, ali ujedno svedoči o tome da nije postojala politička volja i spremnost da se ovo pravo žena i praktično ostvari.

Pored toga, u ovom Ustavu koji se oslanja i na iskustva demokratske ustavnosti toga vremena⁵², po prvi put se u posebnom odeljku⁵³ Ustava konstitucionalizuje više ekonomskih i socijalnih prava i garancija koje doprinose socijalnoj sigurnosti. To je bio krupan korak u ustavnom razvoju Srbije, a u oblasti ljudskih prava novina značajna i za rodnu ravnopravnost.

Korice Ustava Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca iz 1921. godine

U komparativnoj ustavnosti toga vremena takođe se prvi put garantuju socijalna i ekonomska prava u skladu sa principom socijalne pravde, koji pored načela vladavine prava predstavlja temeljni princip na kome zajednica počiva. U tom kontekstu, polazeći od principa socijalne pravde socijalno odgovorna država preuzima ustavom propisanu obavezu da obezbedi minimum ekonomske i socijalne sigurnosti građana i tako zaštititi socijalni i ekonomski status pojedinca.

Ustav bliže ne propisuje sadržaj, obim i kvalitet socijalnih i ekonomskih prava niti konkretizuje sadržaj koji uključuje odgovornost države za realizaciju ovih prava. Ta se pitanja bliže regulišu zakonima, pa je stoga teško suditi o realnom sadržaju, obimu i kvalitetu ovih prava, bez detaljnijeg uvida u zakonodavstvo toga vremena. Ipak, to ne umanjuje značaj

48 Dostupno na <http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/Ustav-iz-1921.-za-sajt.pdf> pristupljeno 2. 8 2021.

49 Odeljak II Ustava Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca iz 1921. godine, članovi 4, 5, 6, 7, 10, 11, 12, 15, 17, 18 i 20 Ustava Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca iz 1921. godine.

50 Član 70, stav 3 Ustava Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca iz 1921. godine. Više o tome: Pajvančić, M. Biračko pravo žena, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu, 1997, str. 27-37.

51 Šire o biračkom pravu žena u komparativnoj ustavnosti toga vremena kod Pajvančić, M., *Biračko pravo žena*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu, XXXI br. 1-3/1997, str. 27-39.

52 Na primer, Vajmarski Ustav iz 1919. godine.

53 Odeljak III – Socijalno ekonomske odredbe.

ustavnog garantovanja socijalnih i ekonomskih prava i posebno ustavno propisivanje obaveza socijalno odgovorne države da preduzima mere koje osiguravaju minimum socijalne sigurnosti za sve građane.

U grupi socijalno ekonomskih prava u Ustavu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca iz 1921. godine postoje dve grupe garancija. U prvoj grupi su prava koja se na opšti način garantuju svim građanima, a u drugoj posebne odredbe koje garantuju prava žena u ovoj oblasti. Štiteći ekonomsku sigurnost građana Ustav iz 1921. godine propisuje obaveze socijalno odgovorne države koje se odnose na sve građane, a koje uključuju: jednake mogućnosti i jednake uslove za obavljanje privrednih delatnosti⁵⁴, zaštitu radne snage, bezbednost radnika i ograničeno radno vreme⁵⁵, organizovanje stručnog obrazovanja i pomoć u školovanju sposobne siromašne dece⁵⁶, pomoć u radu na narednom prosvetivanju⁵⁷, zaštitu zdravlja, besplatnu lekarsku pomoć i lekove za siromašne, suzbijanje akutnih i hroničnih zaraznih bolesti, kao i obezbeđivanje higijenskih i socijalnih uslova koji doprinose zaštiti zdravlja⁵⁸, obavezno osnovno školovanje⁵⁹, oslobađanje od „upisnine, školarine i drugih taksa“ u državnim školama⁶⁰, posebnu zaštitu braka⁶¹ i jedno od roditeljskih prava – pravo roditelja na izbor verskog obrazovanja za decu.⁶²

Po značaju koji imaju za rodnu ravnopravnost u grupi socijalno ekonomskih prava, izdvajaju se ustavne odredbe koje prvi put u ustavnom razvoju Srbije regulišu obavezu države da preduzima mere u cilju zaštite položaja žena i eksplicitno garantuje nekoliko posebnih prava žena. Garantovanje ovih prava, govore o spoznaji potrebe da se država obaveže da zaštiti ekonomski i socijalni status žena i samo načelno zaštiti njihova reproduktivna uloga. Ove načelne i oskudne garancije prava žena koje Ustav izričito, ali samo načelno garantuje uključuju:

- Ustavom propisane posebne obaveze države da se stara „o naročitoj zaštiti matera i male dece“.⁶³
- Posebnu zaštitu žena „od poslova koji su štetni po njihovo zdravlje“.⁶⁴
- Posebnu zaštitu i „naročitu pomoć države“ koju „u znak priznanja“ uživaju neke kategorije stanovništva, među kojima su invalidi, ratna siročad, ali i ratne udovice kao i „siromašni i za rad nesposobni roditelji poginulih u ratu ili u ratu umrlih ratnika“.⁶⁵

Iako u Ustavu nije regulisan sadržaj ovih prava niti je bliže propisano šta uključuju opšte propisane obaveze države da se stara o njihovom ostvarivanju, već to reguliše zakon na koji Ustav upućuje, i samo ustavno garantovanje posebnih prava koja štite ekonomski i socijalni status žena predstavlja veoma važan korak u ostvarivanju ravnopravnosti žena i muškaraca.

3.1.2 Status žena u sistemu organizacije vlasti

U odredbama o nasleđivanju prestola, žene i njihovi muški potomci se u ovom Ustavu ne pominju. Presto nasleđuje Kraljevo muško potomstvo iz zakonitog braka po redu prvorodenja, a ako muškog potomstva nema Kralj određuje naslednika iz pobočne linije uz pristanak Narodne skupštine⁶⁶. Muško potomstvo žena u pravoj ili pobočnoj liniji ovaj Ustav ne pominje u redu nasleđivanja prestola.

Žene se pominju samo u odredbi o Kraljevskom Domu i to su: Kraljica Supruga, supruge živih kraljevih predaka i potomaka u pravoj liniji, kraljeve braće i njihovih potomaka kao i sestra Kralja⁶⁷.

3.2 USTAV KRALJEVINE JUGOSLAVIJE 1931. GODINE

Katalog prava koja se garantuju svim građanima zajemčena Ustavom Kraljevine Jugoslavije 1931. godine⁶⁸, ostaju u granicama garancija osnovnih prava koja štite ličnu slobodu, fizički i moralni integritet ličnosti i prava na privatnost koje su postavljene u toku prethodnog ustavnog razvitka. Primetno je, međutim, da su sadržaj i obim ustavnih garancija restriktivniji u poređenju sa prethodnim Ustavom, posebno kada su u pitanju politička prava i socijalno-ekonomska prava.

Svim građanima zajemčena su osnovna lična prava: jednakost pred zakonom i jednaka zakonska zaštita⁶⁹, lična sloboda⁷⁰, pravo na zakonito suđenje⁷¹ pred nadležnim sudom⁷², legalitet dela i sankcije⁷³, sloboda savesti i veroispovesti⁷⁴ kao i sloboda misli i izražavanja mišljenja⁷⁵, nepovredivost stana⁷⁶, tajnost pisama⁷⁷, zaštita državljana koji borave u stranoj državi⁷⁸ i zabrana proterivanja državljana.⁷⁹

54 Član 22 Ustava Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca iz 1921. godine.

55 Član 23 stav 1 Ustava Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca iz 1921. g.

56 Član 22 Ustava Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca iz 1921. godine.

57 Član 16 stav 3 Ustava Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca iz 1921. godine

58 Član 27, stav 1 tačke 3, 4 i 5 Ustava Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca iz 1921. godine.

59 Član 16, stav 6 Ustava Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca iz 1921. godine.

60 Član 16, stav 9 Ustava Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca iz 1921. godine.

61 Član 28 Ustava Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca iz 1921. godine.

62 Član 16, stav 7 Ustava Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca iz 1921. g.

63 Član 27 Ustava Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca iz 1921. godine

64 Član 23, stav 2 Ustava Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca iz 1921. g.

65 Član 32, stav 1 Ustava Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca iz 1921. godine.

66 Član 56 Ustava Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca iz 1921. godine.

67 Član 57 Ustava Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca iz 1921. godine.

68 Odeljak II, Osnovna prava i dužnosti Ustava Kraljevine Jugoslavije iz 1931. godine.

69 Član 4 Ustava Kraljevine Jugoslavije iz 1931. godine.

70 Član 5 Ustava Kraljevine Jugoslavije iz 1931. godine.

71 Član 7 Ustava Kraljevine Jugoslavije iz 1931. godine.

72 Član 6 Ustava Kraljevine Jugoslavije iz 1931. godine.

73 Član 8 Ustava Kraljevine Jugoslavije iz 1931. godine.

74 Član 11 Ustava Kraljevine Jugoslavije iz 1931. godine.

75 Član 12 Ustava Kraljevine Jugoslavije iz 1931. godine.

76 Član 10 Ustava Kraljevine Jugoslavije iz 1931. godine.

77 Član 18 Ustava Kraljevine Jugoslavije iz 1931. godine.

78 Član 20 Ustava Kraljevine Jugoslavije iz 1931. godine.

79 Član 9 Ustava Kraljevine Jugoslavije iz 1931. godine.

Osnovna politička prava su redukovana samo na pravo udruživanja i okupljanja građana⁸⁰ i pravo na obraćanje („pravo molbe“) organima državne vlasti.⁸¹ Odredba o biračkom pravu žena⁸² preuzeta je u identičnom obliku iz prethodnog Ustava, a zakon koji je trebalo da reguliše biračko pravo žena nikada nije donet. Opšte pravo glasa nalagalo je da se to pravo garantuje i ženama, da se omogući i ovom delu građanstva da koristi biračko pravo i sudeluje u formiranju organa vlasti. Ustav je delegirao zakonodavcu da reguliše to pitanje, a odsustvo zakonske regulative koja je to trebalo da reguliše već prema Ustavu Srbije iz 1921. godine, govori da ni posle deset godina od usvajanja ove odredbe, nije postojala spremnost da se ženama prizna biračko pravo.

Sadržaj socijalnih i ekonomskih prava izrazito je restriktivan⁸³ u poređenju s prethodnim Ustavom. Ustav garantuje pravo na osnovno školovanje koje je obavezno, a u državnim školama i besplatno.⁸⁴ Pored toga, jemči se zaštita braka od strane države, a posebna zaštita države proširuje se u ovom Ustavu i na porodicu i decu.⁸⁵

80 Član 13 Ustava Kraljevine Jugoslavije iz 1931. godine.

81 Član 14 Ustava Kraljevine Jugoslavije iz 1931. godine.

82 Član 55, stav 3 Ustava Kraljevine Jugoslavije iz 1931. godine.

83 Odeljak III – Socijalne i ekonomske odredbe, članovi 21-24. Ustava Kraljevine Jugoslavije iz 1931. godine.

84 Član 15 Ustava Kraljevine Jugoslavije iz 1931. godine.

85 Član 21 Ustava Kraljevine Jugoslavije iz 1931. godine.

4. RAVNOPRAVNOST POLOVA (ZABRANA DISKRIMINACIJE), POLITIČKA I SOCIJALNO EKONOMSKA PRAVA ŽENA U AMBIJENTU SOCIJALISTIČKE USTAVNOSTI

Ustavnost u Srbiji koja se razvijala u ambijentu socijalističke ustavnosti – od usvajanja Ustava Narodne republike Srbije iz 1947. godine pa do Ustava Republike Srbije iz 1990. godine u najkraćem odlikuju:

1. Izričito ustavno garantovanje ravnopravnosti građana s obzirom na njihova lična svojstva uključujući i pol odnosno zabrana diskriminacije zasnovane na ličnim svojstvima uključujući i pol.
2. Ravnopravnost žena i muškaraca u svim pravima i obavezama uključujući posebno ustavno garantovanje svih političkih prava⁸⁶ koje žene uživaju pod istim uslovima kao i muškarci.
3. Proširivanje sadržaja, obima i kvaliteta socijalnih i ekonomskih prava uz eksplicitno ustavno jemstvo posebnih prava koja se garantuju ženama.

Predmet posebne pažnje u ovom delu usmeren je samo na ustavne odredbe koje postavljaju standarde i ustanovljavaju najvažnije kriterijume ravnopravnog ustavnog položaja žena i muškaraca u ostvarivanju njihovih prava, a po strani interesovanja će ostati garancije osnovnih ličnih i njihove zaštite koja ostaje u okvirima standarda i vrednosti dostignutih u dotadašnjem razvoju ustavnosti u Srbiji. U analizi koja sledi u fokusu su samo ljudska prava žena, ne i status žena u sistemu organizacije vlasti. Dva argumenta govore u prilog ovakvom pristupu. Prvi je okolnost da se ženama garantuju u punom obimu sva politička prava kao i muškarcima koja određuju i njihovu poziciju u sistemu organizacije vlasti. Drugi argument odnosi se na napuštanje monarhijskog oblika vladavine koji je zamenjen republikanskim oblikom vladavine u kome pozicija predsednika republike nije nasledna već se na nju dolazi izborom.

4.1 USTAV NARODNE REPUBLIKE SRBIJE IZ 1947. GODINE

Prvi Ustav usvojen u periodu razvoja socijalističke ustavnosti u Srbiji – Ustav Narodne Republike Srbije iz 1947. godine, prvi put u ustavnom razvoju Srbije u posebnoj odredbi Ustava izričito garantuje ravnopravnost žena i muškaraca u svim oblastima društvenog života i propisuje da su „Žene ravnopravne s muškarcima u svim oblastima državnog, privrednog i društveno-političkog života”.⁸⁷ Opšti princip ravnopravnosti žena i muškaraca Ustav potvrđuje i u odredbama o osnovnim ljudskim pravima kao i odredbama koje regulišu njihov ustavni položaj u ekonomskoj i političkoj sferi. Ova načelna ustavna odredba, međutim, nije našla mesto i u odredbi kojom Ustav garantuje ravnopravnost građana pred zakonom budući da se ravnopravnost građana pred zakonom garantuje samo u odnosu na narodnost, rasu i veroispovest, ali ne i u odnosu na pol.⁸⁸

Karakteristika ustavnosti u tom periodu ogleda se u proširivanju obima i kvaliteta ustavnih jemstava socijalnih i ekonomskih prava čiji sadržaj po prvi put precizira i Ustav a ne samo zakon, uz eksplicitno garantovanje ovih prava žena. Ženama je zagarantovana ravnopravnost s muškarcima u ekonomskoj sferi, posebno u procesu rada. U skladu s načelom socijalne pravde, socijalno odgovorna država obezbeđuje nužna, prvenstveno materijalna sredstva, za ostvarivanje ovih prava i preuzima odgovornost za njihovu zaštitu.

Posebno su značajna prava žena u sferi rada koja predstavljaju kvalitativan pomak u oblasti rodne ravnopravnosti. Ova prava uključuju više posebnih prava kao što su: pravo na posebnu zaštitu na radu⁸⁹, pravo na posebnu zaštitu reproduktivnih prava žena i prava koja u procesu rada uživaju majke⁹⁰, pravo na „plaćeno odsustvo pre i posle porođaja”⁹¹, pravo na posebnu zaštitu majke i deteta i „osnivanje porodilišta,

86 Više o tome: Pajvančić, M., *Ravnopravnost polova*, Zbornik, *Izmjene izbornog zakona*, Podgorica, 2007, str. 121-137; Pajvančić, M., *Kvota na kandidatskim listama za manje zastupljeni pol*, Zbornik *Kako do boljeg izbornog sistema?*, Beograd, 2006, str. 126-133; Pajvančić, M., *Ravnopravnost polova – reprezentovanje u skupštinama i institucionalni mehanizmi*, Zbornik, *Pet godina posle*, Novi Sad, 2006, str. 9-25.

87 Član 25, stav 1 Ustava Narodne Republike Srbije iz 1947. godine

88 Član 22, stav 1 Ustava Narodne Republike Srbije iz 1947. godine.

89 Član 25, stav 2 Ustava Narodne Republike Srbije iz 1947. godine.

90 Član 25, stav 3 Ustava Narodne Republike Srbije iz 1947. godine.

91 Član 25, stav 3 Ustava Narodne Republike Srbije iz 1947. godine.

dečijih domova i obdaništa⁹², kako bi žene mogle da svoje radne angažmane usklade s rađanjem i podizanjem dece, kao i u cilju zaštite njihovih reproduktivnih prava. U kontekstu prava vezanih za rad, zbog značaja koji ima za ekonomski položaj žena i ravnopravnost žena i muškaraca u sferi rada posebno izdvajamo „pravo na jednaku platu za jednak rad“.⁹³ Pored toga proširuje se i sadržaj zaštite porodice i braka koju garantuje Ustav. To se posebno odnosi na deo roditeljskih prava i izjednačavanje statusa bračne i vanbračne dece kada su u pitanju obaveze koje roditelji imaju prema njima.⁹⁴

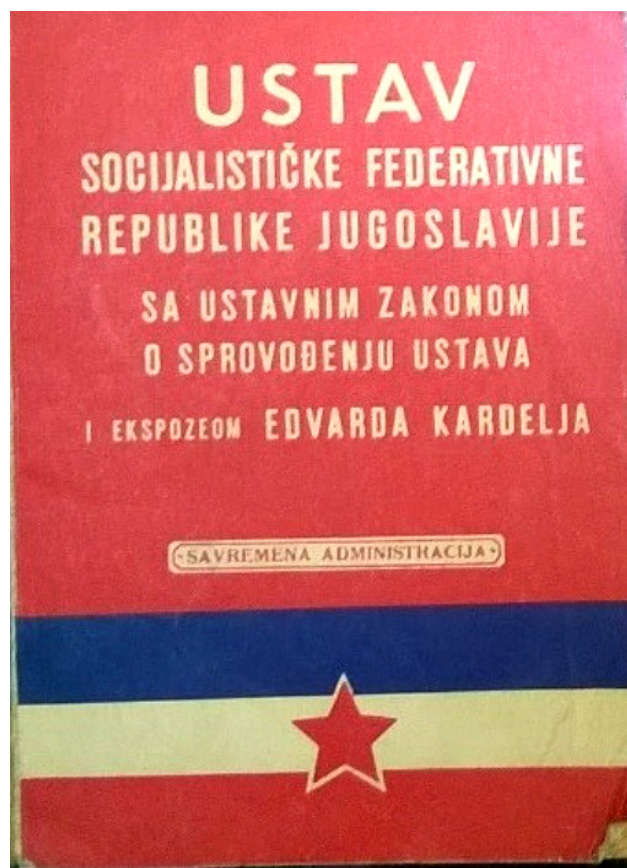
U ovom periodu ravnopravnost žena i muškaraca u političkom životu po prvi put se eksplicitno garantuje u Ustavu. Ustav izričito garantuje opšte i jednako biračko pravo⁹⁵, posebno navodeći ravnopravnost građana „bez razlike pola“ da koriste aktivno i pasivno biračko pravo.⁹⁶ Ovaj Ustav po prvi put u ustavnom razvitku Srbije garantuje i aktivno i pasivno biračko pravo žena. Pored toga, svim građanima garantuje se pravo na podjednaku dostupnost svih javnih službi⁹⁷ što je otvorilo mogućnost da i žene, pod načelno i pravno jednakim uslovima s muškarcima, stupaju u javnu službu.

Žene Jugoslavije prvi put glasaju

4.2 USTAV SOCIJALISTIČKE REPUBLIKE SRBIJE IZ 1963. GODINE

Ustav Socijalističke Republike Srbije iz 1963. godine nema poglavlje o ljudskim pravima, jer su u kontestu federalne strukture države, garancije ljudskih i manjinskih prava bile materija Ustava SFRJ. Odredbe Ustava SFRJ o ljudskim pravima i manjinskim pravima⁹⁸ primenjivale su se i u Srbiji. Novine značajne i za ostvarivanje rodne ravnopravnosti odnose se na: opšti koncept ljudskih i manjinskih prava koja su „neotuđivi deo i izraz socijalističkih i demokratskih odnosa“⁹⁹ i ostvaruju se „u međusobnoj solidarnosti ljudi i ispunjavanjem dužnosti svakoga prema svima i svih prema svakome“¹⁰⁰; jemstva samoupravnih prava¹⁰¹; proširivanje ustavom garantovanog sadržaja prava na rad kao i prava po osnovu rada¹⁰² kao i ekonomskih i socijalnih prava.¹⁰³

Korice Ustava SFRJ iz 1963. godine

92 Član 25 stav 3 Ustava Narodne Republike Srbije iz 1947. godine.

93 Član 25, stav 2 Ustava Narodne Republike Srbije iz 1947. godine.

94 Član 27, stav 5 Ustava Narodne Republike Srbije iz 1947. godine.

95 Član 8, stav 1 Ustava Narodne Republike Srbije iz 1947. godine.

96 „Svi građani Narodne Republike Srbije, bez razlike pola, narodnosti, rase, veroispovesti, stupnja obrazovanosti i mesta stanovanja, koji su navršili 18 godina starosti, imaju pravo da biraju i da budu birani u sve organe državne vlasti“ (član 24, stav 1 Ustava Narodne Republike Srbije iz 1947. godine).

97 Član 34, stav 1 Ustava Narodne Republike Srbije iz 1947. godine.

98 Glava III Ustava Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije iz 1963. godine.

99 Član 32, stav 1 Ustava Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije iz 1963. godine.

100 Član 32, stav 2 Ustava Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije iz 1963. godine.

101 Član 34, Ustava Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije iz 1963. godine.

102 Na primer, članovi 36, 37, 38 Ustava Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije iz 1963. godine.

103 Na primer, članovi 44 (obrazovanje), 45 (sloboda naučnog i umetničkog stvaralaštva), 55 (pravo na nasleđivanje), 56 (zaštita zdravlja) Ustava Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije iz 1963. godine.

Odredbe o posebnim pravima i zaštiti prava žena su izuzetak. Osim opšte odredbe koja garantuje jednakost građana u pravima i dužnostima i jednakost pred zakonom, izričito propisujući da ona uključuje, između ostalog, i jednakost po osnovu pola¹⁰⁴, nema novina u sadržaju posebnih prava koja štite položaj žena. Sadržaj garancija ostaje u okvirima dotadašnje ustavnosti i zadržava se na jemstvu posebne društvene zaštite majki¹⁰⁵, porodice i braka, roditeljskim pravima kao i izjednačavanju statusa bračne i vanbračne dece u odnosu s roditeljima.¹⁰⁶

U Ustavu Srbije norme koje garantuju ljudska prava su sporadične i sistematizovane u okviru drugih poglavlja Ustava¹⁰⁷. Među ovim odredbama su i neke garancije posebnih prava žena, npr. posebna zaštita majki.¹⁰⁸

Opšte jemstvo jednakosti građana s obzirom na njihova lična svojstva uključujući i pol, garantovanje svih prava na opšti način svim građanima i posebno garantovanje zaštite samo dela reproduktivnih prava (posebno se štite prava majki, ne i prava trudnica), govori da se u ovom periodu razvoja ustavnosti u Srbiji još ne prepoznaje faktička nejednakost u pravima i statusu žena i muškaraca kada su u pitanju realne mogućnosti da u podjednako meri koriste Ustavom garantovana prava.

4.3 USTAV SOCIJALISTIČKE REPUBLIKE SRBIJE IZ 1974. GODINE

Ustav iz 1974. godine unosi novine u koncept ljudskih i manjinskih prava, posebno dela ljudskih i manjinskih prava koja se ostvaruju u sferi rada¹⁰⁹, a koja se načelno garantuju svim građanima. U kontekstu prava vezanih za rad eksplicitno se garantuje i nekoliko posebnih prava za pojedine kategorije zaposlenih, npr: pravo žena (omladine i invalida) na posebnu zaštitu na radu.¹¹⁰ Ustavom se eksplicitno garantuju prava po osnovu socijalnog osiguranja među kojima i posebno pravo na zdravstvenu zaštitu, druga prava za slučaj porođaja kao i pravo na porodičnu penziju za članove porodice.¹¹¹ Sva prava po osnovu socijalnog osiguranja garantuju se i ostvaruju u skladu s načelima uzajamnosti i solidarnosti.¹¹² Garantuje se i posebna zaštita majke i deteta¹¹³, ali Ustav ne reguliše bliže sadržaj, obim i kvalitet ove zaštite. Roditelji se izjednačavaju u svim pravima i obavezama koje imaju prema deci, njihovom

podizanju i vaspitanju.¹¹⁴ Jemči se sloboda odlučivanja o sklapanju braka koji je punovažan samo ako ga na osnovu slobodnog pristanka zaključuju lica različitog pola.¹¹⁵ Svakako najznačajnija novina odnosi se na ustavno garantovanje slobode odlučivanja o rađanju, koja se po prvi put garantuje u ustavnom razvitku Srbije, ali uz mogućnost da to pravo bude podvrgnuto ograničenjima samo radi zaštite zdravlja.¹¹⁶ Zanimljiva je i formulacija ove ustavne odredbe koja glasi „pravo je čoveka da slobodno odlučuje o rađanju dece“, a u kojoj se koristi jednina i muški rod.¹¹⁷

104 Član 33 Ustava Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije iz 1963. godine.

105 Član 57, stav 1 Ustava Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije iz 1963. godine.

106 Član 58 Ustava Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije iz 1963. godine.

107 Na primer, Glava II Društveno-ekonomsko uređenje, Glava III Društveno-političko uređenje.

108 Član 42, stav 1 Ustava Socijalističke Republike Srbije iz 1963. godine.

109 Članovi 183 u 184 Ustava Republike Srbije iz 1974. godine.

110 Član 186, stav 1 Ustava Socijalističke Republike Srbije iz 1974. godine.

111 Član 187, stav 1 Ustava Socijalističke Republike Srbije iz 1974. godine.

112 Član 187, stav 2 Ustava Socijalističke Republike Srbije iz 1974. godine.

113 Član 211, stav 1 Ustava Socijalističke Republike Srbije iz 1974. godine.

114 Član 213, stav 3 Ustava Socijalističke Republike Srbije iz 1974. godine.

115 Član 213, stav 2 Ustava Socijalističke Republike Srbije iz 1974. godine.

116 Član 214, stav 2 Ustava Socijalističke Republike Srbije iz 1974. godine.

117 Član 214, stav 1 Ustava Socijalističke Republike Srbije iz 1974. godine.

5. RODNA RAVNOPRAVNOST U USTAVNOSTI SRBIJE U PERIODU SOCIJALNE I USTAVNE TRANZICIJE, MEĐUNARODNI STANDARDI RODNE RAVNOPRAVNOSTI, POLITIKA JEDNAKIH MOGUĆNOSTI, POSEBNE MERE

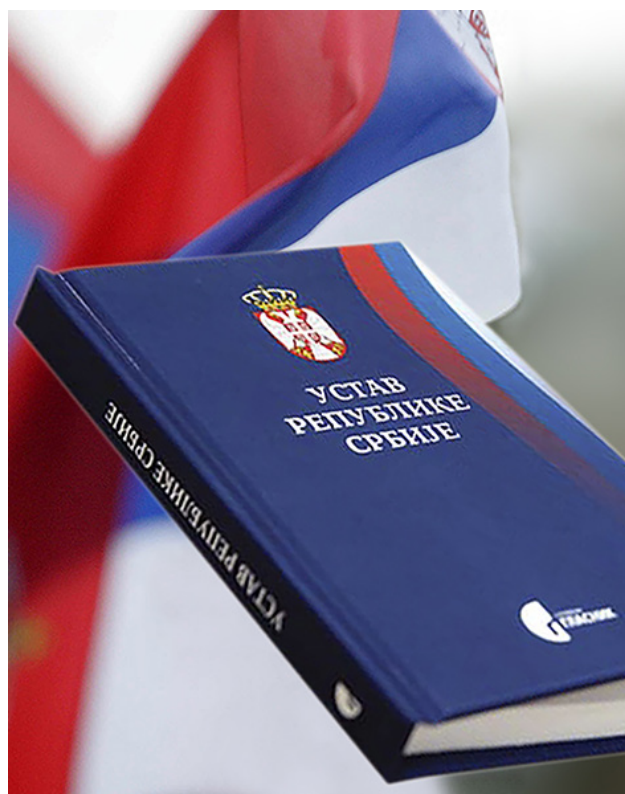
5.1 USTAV REPUBLIKE SRBIJE IZ 1990. GODINE

Ustav Republike Srbije iz 1990. godine¹¹⁸ raskida s dotadašnjom socijalističkom ustavnošću. Na polju garantovanja ravnopravnosti polova ovaj Ustav se vraća tradicionalnim ustavnim garancijama karakterističnim za demokratsku ustavnost evropskih država krajem XX veka. U odnosu na iskustva komparativne ustavnosti, uključujući i dotadašnji ustavni razvitak Srbije ovaj Ustav ne donosi novine u ovom pogledu. Osim opšte odredbe o garanciji jednakosti građana u pravima i dužnostima kao i u zaštiti pred državnim organima¹¹⁹, koja pored drugih ličnih svojstava uključuje i pol, izričitu ustavnu zaštitu uživa dostojanstvo ličnosti i privatni život pojedinca.¹²⁰ Posebno se garantuju prava koja štite prvenstveno reproduktivna prava žena kao što su: posebna zaštita majki¹²¹, prava trudnica na zdravstvenu zaštitu iz javnih prihoda¹²², pravo trudnica za vreme trudnoće i majki posle porođaja na obavezno osiguranje, zdravstvenu i socijalnu zaštitu¹²³, kao i posebna zaštita žena na radu.¹²⁴

5.2 USTAV SRBIJE IZ 2006. GODINE

Najznačajnije odlike ustavnog koncepta o ravnopravnosti polova koji je prepoznatljiv u Ustavu Srbije iz 2006. godine sažeto bi se mogle redukovati na: prihvatanje međunarodnih standarda ljudskih prava, neposrednu primenu Ustavom garantovanih ljudskih i manjinskih prava, obavezu države da vodi politiku jednakih mogućnosti i preduzima posebne mere u cilju otklanjanja rodnog jaza i ostvarivanja rodne ravnopravnosti kao i neposrednu ustavnu i međunarodno pravnu zaštitu ljudskih i manjinskih prava. Svaki od ovih činilaca uticao je direktno ili indirektno na konstitucionalizaciju rodne ravnopravnosti.¹²⁵

Pored toga Ustav garantuje i više prava značajnih za rodnu ravnopravnost kao i set posebnih prava koja se garantuju ženama.

Korice Ustava Republike Srbije iz 2006. godine

5.2.1 Opšte ustavne garancije značajne za rodnu ravnopravnost

Opšte ustavne garancije relevantne za proces konstitucionalizacije rodne ravnopravnosti uključuju nekoliko suštinski značajnih pretpostavki za unapređenje rodne ravnopravnosti. To su:

118 Dostupno na: <http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/Ustav-iz-1990.pdf>

119 Član 13 Ustava Republike Srbije iz 1990. godine.

120 Član 18 Ustava Republike Srbije iz 1990. godine.

121 Član 28 Ustava Republike Srbije iz 1990. godine.

122 Član 30, stav 2 Ustava Republike Srbije iz 1990. godine.

123 Član 40, stav 1 Ustava Republike Srbije iz 1990. godine.

124 Član 38, stav 3 Ustava Republike Srbije iz 1990. godine.

125 Više o tome: Pajvančić, M., Nenadić, B., Marković, G., *Konstitucionalizacija prava na ravnopravnost i jednake mogućnosti*, Zbornik *Rodna ravnopravnost – od jednakih prava do jednakih mogućnosti*, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd, 2020, str. 47-65.

Odnos međunarodnog i unutrašnjeg prava je značajan za konstitucionalizaciju rodne ravnopravnosti, jer brojni akti međunarodnog prava regulišu ženska ljudska prava i rodnu ravnopravnost i na određeni način štite ravnopravnost polova. Ustav Srbije iz 2006. godine utvrđuje neposrednu primenu međunarodnog prava, obavezuje nacionalne sudove da sude i na osnovu međunarodnih ugovora¹²⁶, garantuje pravo na zaštitu ljudskih i manjinskih prava ne samo u nacionalnom pravnom sistemu već i pred međunarodnim telima. Zaštita prava pred međunarodnim telima uključuje praćenje i nadzor nad ostvarivanjem međunarodnih standarda rodne ravnopravnosti, sadržanim ne samo u međunarodnim ugovorima koje je Srbija ratifikovala već i u opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava kao i pravo na obraćanje međunarodnim telima za zaštitu ljudskih prava uključujući i odgovarajuće međunarodne sudove.

*Neposredna primena ustavnih odredbi o ljudskim i manjinskim pravima*¹²⁷ posebno pred sudovima je veoma značajna ustavna garancija rodne ravnopravnosti. Sud koji odlučuje o zaštiti prava može se u svojoj odluci pozvati neposredno na ustavnu normu, a zakon nije nužno i posrednik u tome. Ustav reguliše i sistem zaštite ljudskih prava, njihovu neposrednu zaštitu pred Ustavnim sudom i ustavnu žalbu kao instrument neposredne ustavnosudske zaštite ljudskih prava.¹²⁸

Politika jednakih mogućnosti kao obaveza države koja se vezuje uz ustavno garantovanje ravnopravnosti žena i muškaraca¹²⁹ jedna je od najznačajnijih novina u konstitucionalizaciji rodne ravnopravnosti u ustavnom sistemu Srbije i instrument od ključnog značaja za unapređenje rodne ravnopravnosti. Politika jednakih mogućnosti je okvir za aktivnosti države koja uvažava načelo socijalne pravde, u cilju otklanjanja rodno-rodno zasnovane diskriminacije i unapređenja rodne ravnopravnosti. Smisao ove politike je da izgradi pretpostavke u kojima je moguće ostvariti normativno proklamovanu ravnopravnost žena i muškaraca. Posebne mere (zakoni, politike, strategije i sl.) koje država preduzima su instrument kojim država vodi politiku jednakih mogućnosti.

126 Pravila Ustava su protivrečna. Tako „sud sudi na osnovu Ustava, zakona, drugih opštih akata ako je to predviđeno zakonom, opšteprihvaćenih pravila međunarodnog prava i potvrđenih međunarodnih ugovora“ (član 142 stav 2 Ustava Republike Srbije iz 2006. godine); „sudske odluke zasnivaju na Ustavu, zakonu, potvrđenom međunarodnom ugovoru i propisu donetom na osnovu zakona“ (član 145, stav 2 Ustava Republike Srbije iz 2006. godine), dok su sudije prilikom suđenja vezane i „potčinjene samo Ustavu i zakonu“ (član 149, stav 1 Ustava Republike Srbije iz 2006. godine).

127 „Ljudska i manjinska prava zajemčena Ustavom neposredno se primenjuju“ (član 18, stav 1 Ustava Republike Srbije iz 2006. godine), uz pravilo da se „Ustavom jemče, i kao takva, neposredno primenjuju ljudska i manjinska prava zajemčena opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava, potvrđenim međunarodnim ugovorima i zakonom“ (član 18, stav 2 Ustava Republike Srbije iz 2006. godine).

128 Ustavna žalba se „može izjaviti protiv pojedinačnih akata ili radnji državnih organa ili organizacija kojima su poverena javna ovlašćenja, a kojima se povređuju ili uskraćuju ljudska ili manjinska prava i slobode zajemčena Ustavom“ (član 170 Ustava Republike Srbije iz 2006. godine).

129 „Država jemči ravnopravnost žena i muškaraca i razvija politiku jednakih mogućnosti“ (član 15 Ustava Republike Srbije iz 2006. godine).

Jemstvo stečenih prava je primer norme koja se retko sreće u komparativnoj ustavnosti.¹³⁰ Ustav Srbije garantuje očuvanje nivoa stečenih prava i njihovu zaštitu.¹³¹ U državi koja prihvata i princip socijalne pravde kao jedan od temeljnih principa na kojima počiva politička zajednica, ustavno jemstvo i zaštita dostignutog nivoa ljudskih prava je posebno značajna za rodnu ravnopravnost, jer su brojna posebna prava vezana upravo za oblast ekonomskih i socijalnih prava. U zemljama tranzicije upravo socijalno ekonomska, tzv. „skupa prava“ pod udarom su restrikcija pozivom na evropske standarde, koji su često ispod dostignutih standarda prava u zemljama koje su na putu evropskih integracija.

Garantovanje ravnopravnost žena i muškaraca i zabrana svakog vida diskriminacije na osnovu pola koja uključuje diskriminaciju na osnovu bračnog statusa, porodičnog statusa, materinstva, roditeljstva i seksualne orijentacije.¹³² Navođenje osnovnih oblika diskriminacije (*neposredna ili posredna*) je takođe značajna novina u ustavnom sistemu Srbije, jer govori o spoznaji strukturalne rodno zasnovane diskriminacije. Nije suvišno garantovati ravnopravnost pozitivnom ustavnom normom i ujedno izričito zabraniti svaku vrstu diskriminacije po osnovu pola, jer je na taj način moguće identifikovati oblike kršenja rodne ravnopravnosti i sankcionisati kako neposrednu tako i posrednu rodno zasnovanu diskriminaciju.¹³³ Sadržaj pozitivno formulisane ustavne norme o ravnopravnosti polova je oskudan jer ne precizira vidove diskriminacije. U tom kontekstu Ustav propisuje i mogućnost usvajanja posebnih mera radi otklanjanja faktičke diskriminacije i postizanja ravnopravnosti i određuje nediskriminatornu prirodu ovih mera.¹³⁴

5.2.2 Konstitucionalizacija posebnih prava značajnih za rodnu ravnopravnost i posebna prava koja se garantuju ženama

Pored opštih i načelnih normi koje oblikuju povoljan ustavni ambijent za realizaciju ustavnih odredbi o ravnopravnosti žena i muškaraca, Ustav garantuje i više posebnih prava koja bliže regulišu sadržaj ravnopravnosti polova u različitim oblastima društvenog života. Predmet pažnje biće usmeren k onim odredbama koje su novine u razvitku ustavnosti u Srbiji. U kontekstu *prava koja štite ličnu integritet i dostojanstvo ličnosti* izričito se zabranjuje svaki oblik trgovine ljudima kao i

130 Na primer, Ustav Rusije propisuje da u „Ruskoj federaciji ne mogu da se donose zakoni koji ukidaju ili umanjuju prava i slobode građana“ (član 55, stav 2).

131 „Dostignuti nivo ljudskih i manjinskih prava se ne može smanjivati“ (član 20, stav 2 Ustava Republike Srbije iz 2006. godine)

132 Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena, član 1.

133 Članovi 1 i 2 Konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena. Ustav Srbije zabranjuje „svaku diskriminaciju, neposrednu ili posrednu, po bilo kom osnovu, a naročito po osnovu rase, pola, nacionalne pripadnosti, društvenog porekla, rođenja, veroispovesti, političkog ili drugog uverenja, imovnog stanja, kulture, jezika, starosti i psihičkog ili fizičkog invaliditeta“ (član 21, stav 3 Ustava Republike Srbije iz 2006. godine).

134 „Ne smatraju se diskriminacijom posebne mere koje Republika Srbija može uvesti radi postizanja pune ravnopravnosti lica ili grupe lica koja su u suštinski nejednakom položaju s ostalim građanima“ (član 21, stav 4 Ustava Republike Srbije iz 2006. godine).

prinudni rad, a seksualno ili ekonomsko iskorišćavanje lica koje se nalazi u nepovoljnom položaju smatra se prinudnim radom.¹³⁵ To govori da sam Ustav prepoznaje najdrastičnije vidove kršenja osnovnih ljudskih prava kojima su najčešće izloženi upravo žene i deca.

Stranci kojima Ustav garantuje *pravo azila* mogu očekivati utočište u Srbiji, između ostalog, i iz straha od progona zbog pripadnosti određenom polu.¹³⁶

Važna garancija osnovnih ljudskih prava su i *odredbe o podsticanju i uvažavanju razlika među ljudima i zabrani izazivanja mržnje zasnovane na ličnim svojstvima pojedinca*.¹³⁷ Mora se primetiti da Ustav, u kontekstu ove odredbe, navodi samo neka lična svojstva među kojima ne navodi pol. Akcenat je na razlikama koje se odnose na etnički, kulturni, jezički i verski identitet. Svako ponašanje usmereno na izazivanje rasne, nacionalne i verske mržnje zabranjuje se i definiše kao kažnjivo. Pojedinaac ne uživa podjednaku ustavnu zaštitu u svim svojim ličnim svojstvima. Takav pristup ustavotvorca govori da sva lična svojstva koja mogu biti osnov za diskriminaciju ne uživaju istovetan ustavni tretman i da u samom Ustavu nisu do kraja dosledno integrisane osnovne ustavne odredbe o zabrani diskriminacije, uključujući i rodno zasnovanu diskriminaciju.

Ustavne garancije prava vezanih za brak i porodicu obuhvataju nekoliko prava. Ustav garantuje slobodu odlučivanja prilikom sklapanja braka. Odredbe su, međutim, kontradiktorne. Najpre se garantuje svakome pravo da slobodno odluči o zaključenju braka, da bi naredni stav istog člana suzio subjekte na koje se pravo odnosi na muškarce i žene. Sloboda odlučivanja ne garantuje se samo prilikom zaključenja braka već i pri odlučivanju o „raskidu braka“¹³⁸, što bi isključivalo mogućnost da se zakonom propišu razlozi za razvod braka. Ustav garantuje i ravnopravnost žene i muškarca u braku, kako prilikom zaključenja braka tako i za vreme trajanja braka i prilikom raskida braka. Načelno se izjednačavaju brak i vanbračna zajednica, ali se bliže ne određuje kvalitetet i sadržaj ovih prava, već se prepušta zakonu da to propiše.

Jedno od osnovnih pitanja standarda ženskih ljudskih prava i pokazatelj kvaliteta ovih prava je *pravo odlučivanja o rađanju*.¹³⁹ Ustav garantuje slobodu odlučivanja o rađanju, ali ne na način da je žena nedvosmisleni subjekt tog prava. Prividno neutralna jezička forma „svako ima pravo da slobodno odluči o rađanju dece“ može stvoriti probleme u primeni ovog načelnog ustavnog pravila, jer krug subjekata koji uključuje pojam „svako“ može biti različit (uključuje i fizička i pravna lica), a aktuelni porodični zakon odlučivanje o rađanju definiše kao pravo žene i u tom pogledu je precizniji od ustavnih rešenja. U Ustavu se izričito propisuje da *država podstiče ro-*

ditelje da se odluče na rađanje dece i pomaže im u tome.¹⁴⁰ Garantuje se *roditeljska prava koja počivaju na ravnopravnosti roditelja*.¹⁴¹ Roditelji su ravnopravni u pravima i obavezama vezanim za izdržavanje, vaspitavanje i obrazovanje dece. Ova prava podležu odstupanjima uključujući i mogućnost ograničenja i oduzimanja svih ili nekih prava. Prava se mogu ograničiti ili oduzeti po odluci suda, u interesu deteta, a mera se može odnositi na jednog ili na oba roditelja.

*Posebna zaštita reproduktivnih prava i prava vezanih za podizanje dece*¹⁴² garantuje se načelno. Navode se subjekti ovih prava (majke, porodice, samohrani roditelji, deca), a sadržaj prava reguliše zakon. Garantuje se i *posebna podrška i zaštita majki pre i posle porođaja*¹⁴³, ali se ne propisuje sadržaj zaštite niti se upućuje na zakon koji bi to regulisao. Neki oblici zaštite propisuju se u Ustavu u okviru *zdravstvene zaštite* koja se finansira iz javnih prihoda i obezbeđuje nekim kategorijama lica među kojima su i *trudnice, majke tokom porodiškog odsustva, samohrani roditelji s decom do sedme godine života* i stari, ako zdravstvenu zaštitu ne ostvaruju po nekom drugom osnovu.¹⁴⁴

*Pravo na reprezentovanje i ravnopravna zastupljenost polova u Narodnoj skupštini*¹⁴⁵ izričito se garantuje u Ustavu. Zakonu je prepušteno regulisanje načina realizacije tog prava u izbornom sistemu, ali je u Ustavu ravnopravna zastupljenost polova (50% poslanica) postavljena kao osnovni kriterijum reprezentovanja u Narodnoj skupštini.

* * *

U ustavnosti Srbije ustavne garancije rodne ravnopravnosti kao i ustavne odredbe koje su regulisale status žena u organima javne vlasti evoluirale su postepeno tokom gotovo dva protekla veka. Promene koje se beleže u toku razvoja ustavnosti, a koje se odnose na rodnu ravnopravnost odnosile su se u prvom redu na ljudska prava koja se u kontekstu liberalnog konstitucionalizma, zadržavaju u okvirima osnovnih prava koja se odnose na ličnu slobodu i zaštitu fizičkog i duhovnog integriteta ličnosti koja se garantuju svim građanima, potom i političkih prava koja se ženama načelno garantuju početkom XX veka, ali po prvi put i ostvaruju tek nakon Drugog svetskog rata, kao i socijalno ekonomskih prava od kojih se neka posebna prava garantuju ženama pre svega u cilju zaštite njihove reproduktivne uloge, pa sve do konstitucionalizacije zabrane bilo kog vida rodno zasnovane diskriminacije i propisivanja obaveze države da vodi politiku jednakih mogućnosti i preduzima posebne mere u cilju otklanjanja, posebno faktičke i indirektno diskriminacije.

135 Član 26, stavovi 2 i 3 Ustava Republike Srbije iz 2006. godine.

136 Član 57 Ustava Republike Srbije iz 2006. godine.

137 Članovi 48 i 81 Ustava Republike Srbije iz 2006. godine.

138 „Svako ima pravo da slobodno odluči o zaključenju i raskidanju braka“ (član 62, stav 1 Ustava Republike Srbije iz 2006. godine).

139 Član 63 stav 1 Ustava Republike Srbije iz 2006. godine.

140 Član 63 stav 2 Ustava Republike Srbije iz 2006. godine.

141 Član 65 Ustava Republike Srbije iz 2006. godine.

142 Član 66 stav 1 Ustava Republike Srbije iz 2006. godine.

143 Član 66 stav 2 Ustava Republike Srbije iz 2006. godine.

144 Član 68 stav 2 Ustava Republike Srbije iz 2006. godine.

145 Član 100 stav 2 Ustava Republike Srbije iz 2006. godine.

FORUM
RODNE
POLITIKE
RASPAKIVANJE

ženska
platforma
za razvoj Srbije

FRIEDRICH
EBERT
STIFTUNG

USTAVNE PROMENE – URODNJAVANJE ILI ODBRANA?

28.6.2021. / 12 00 - 14 00h

Envoy Konferencijski centar

Gospodar Jevremova 47, Beograd

Govore:

prof. dr Marijana Pajvančić (ŽPRS)

Sofija Mandić (ŽPRS/Peščanik)

Nataša Vučković (FCD)

Moderira: **Jelena Petrović** (novinarka N1)

Publikacija „Rodna ravnopravnost u ustavnom razvoju Srbije“ nastala je kao jedan od rezultata debate u okviru foruma za rodne politike „Ustavne promene – urodnjavanje ili odbrana“ koji su zajednički organizovali Ženska platforma za razvoj Srbije i Friedrich Ebert Stiftung, 28. juna 2021. godine.

O AUTORU

Prof. dr Marijana Pajvančić je profesorka Pravnog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu u penziji i članica Odbora za ljudska prava i nacionalne manjine Srpske akademije nauka i umetnosti.

IMPRESSUM

Fondacija Fridrih Ebert | Kancelarija Beograd
Dositejeva /51/1 | 11000 Beograd | Srbija

Odgovorna osoba:
Dr. Max Brändle | Direktor, Regionalna kancelarija za
Srbiju i Crnu Goru

Tel.: +381 11 3283 285
www.fes-serbia.org

Narudžbina publikacija:
info@fes-serbia.org

Svaka dalja komercijalna upotreba sadržaja zabranjena je bez prethodne pismene saglasnosti fondacije Fridrih Ebert.

RODNA RAVNOPRAVNOST U USTAVNOM RAZVOJU SRBIJE

Pogled unazad na razvoj ustavnosti u Srbiji govori nam o tome kako su se ustavi Srbije menjali i omogućuje nam da u kontekstu društvenih prilika u konkretnom vremenu pratimo promene koje su se dešavale u ustavima Srbije.

Studija „Rodna ravnopravnost u Ustavima Srbije“ je svojevrsno svedočanstvo o dugom i trnovitom putu kojim se išlo dugi niz godina u toku procesa konstitucionalizacije rodne ravnopravnosti postupno osvajanja slobode za sve građane i građanke Srbije.

Značaj konstitucionalizacije rodne ravnopravnosti vezan je i za ustav kao najviši pravni akt koji postavlja temeljne principe na kojima počivaju političke zajednice i moderne ustavne države – slobodu građana i građanki i ograničenu vlast.

Više informacija o ovoj temi:
www.fes-serbia.org